

Nesrin Hangül

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, Kars/Türkiye
Assist. Prof. Dr., Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Kars/Turkiye

eposta: nesrin_soyer@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6019-3487> - RorID: <https://ror.org/04v302n28>

Atıf/Citation: Hangül, Nesrin. 2025. Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/42, 125-144.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1574491>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	27.10.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	10.10.2025
Yayın Tarihi / Published:	15.03.2025

**SÜLEYMAN DEMİREL'E SUNULAN RAPORA GÖRE TÜRKİYE'DE TARIM
(1966-1969)**

Öz

1960 darbesiyle kapatılan siyasi partilerin üzerindeki yasak 13 Ocak 1961'de kaldırılmıştır. 1961 seçimleri için yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne ilaveten 11 yeni parti kurulmuştur. Bunların arasında en önemlisi, kapatılan Demokrat Parti'nin mirasını devralarak kurulan Adalet Partisi olmuştur. Partinin kurucu başkanı Ragıp Gümüşpala idi. Aynı zamanda 1964'e kadar partinin ilk genel başkanlığını da yürütmüştür. 1964'te ölümünün ardından parti başkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir. 1965 seçimlerinde toprak reformu yerine tarım reformunu savunan yerli ve yabancı sermayeyi ön plana çıkaran bir ekonomi politikası takip eden Adalet Partisi oyların büyük çoğunluğunu alarak iktidara gelmeyi başarmıştır. Demirel'in iktidarda olduğu 1965-1971 yılları ekonomide kalkınma planının da uygulandığı bir dönemdir. Buna rağmen Demirel hükümeti kendi ekonomik politikalarını yıllık programlarla uygulamaya koymuştur. Bu politika doğrultusunda Süleyman Demirel'e sosyal ve iktisadi alanda Tarım Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından birtakım raporlar sunulmuştur. Bu raporlarda adı geçen bakanlıkların faaliyet alanlarıyla ilgili mevcut durum ve üç ya da dört yıllık süre içerisinde hükümetin programına alınan hedeflerden bahsedilmiştir. Demirel'e sunulan raporun Tarım Bakanlığıyla ilgili kısmında 1966, 1967, 1968 ve 1969 yıllarına ait hedefler belirtilmiştir. Bu hedefler arazi varlığı ve zirai potansiyel, üretim tedbirleri, pazarlama, fiyat, hayvancılık, yem sanayi, süt endüstrisi ve ormancılık konularında yapılması düşünülen çalışmalardır. Bu çalışmalara raporda detaylı şekilde yer verilmiştir. Bu araştırmada da raporun Tarım Bakanlığı tarafından Süleyman Demirel'e sunulan bölümü resmi kaynaklarla karşılaştırılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, Süleyman Demirel, Ekonomi, Tarım, Hayvancılık

AGRICULTURE IN TURKEY ACCORDING TO THE REPORT PRESENTED TO SÜLEYMAN DEMİREL (1966-1969)

Abstract

The ban on political parties closed by the 1960 coup regime was lifted on January 13, 1961. For the 1961 elections, new parties were allowed to be established. In this process, 11 new parties were established in addition to the Republican People's Party and the Republican Villagers Nation Party. The most important of these was the Justice Party, which took over the legacy of the dissolved Democrat Party. The founding president of the party was Ragıp Gümüşpala. He was also the first chairman of the party until 1964. After his death in 1964, Süleyman Demirel was elected as the new chairman. In the 1965 elections, the Justice Party, which advocated agricultural reform instead of land reform and followed an economic policy that prioritized domestic and foreign capital, succeeded in coming to power by receiving the majority of the votes. The period between 1965 and 1971, when Demirel was in power, was a period in which an economic development plan was implemented by the State. However, Demirel's government also implemented its own economic policies through annual programs. In line with this policy, the Ministry of Agriculture, the Ministry of Industry, and the Ministry of Energy and Natural Resources submitted a number of social and economic reports to Süleyman Demirel. In the part of the report related to the Ministry of Agriculture, targets for the years 1966, 1967, 1968, and 1969 were set. These targets included investigations to be carried out in the fields of land availability, agricultural potential, production measures, marketing, prices, animal husbandry, feed industry, dairy industry, and forestry. These investigations were detailed in the report. The present study analyzes the part of the report presented to Süleyman Demirel by the Ministry of Agriculture, comparing it with official sources.

Keywords: Justice Party, Süleyman Demirel, Economy, Agriculture, Livestock

Giriş

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, tarıma dayalı, sanayide geri kalmış ve ticarete dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahipti. 1914 sonrasında özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni koşullar devletin ekonomi politikasını da büyük ölçüde etkilemiştir. Ekonomide kendi kendine yeterli, korumacı, milli iktisat ilkeleri benimsenmeye başlanmıştır. Bu ilkeler cumhuriyetin ilk yıllarına da damgasını vurmuştur (Pamuk 2015: 158, 163-164). Bu dönemde Lozan Barış Antlaşması'yla kazanılan siyasi bağımsızlığın kaybedilmemesi için iktisadi bağımsızlığın da sağlanması hususu ön plana çıkmıştır (Tokgöz 2011: 321). Bu nedenle yeni kurulan devletin ekonomik egemenliğinin sağlanması, güçlenmesi ve genişletilmesi amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir (İnan 1989: 12; Goloğlu 2011: 101). Kongrede delegeler tarafından devletin ekonomi politikası olarak özel teşebbüsün esas alınması ve teşvik edilmesi tavsiye edilmiştir (Hiç 2002: 542). Böylece 1929'a kadar Türkiye'de özel girişim, ekonomiyi belirleyen önemli unsur olmuştur. 1929'da dünyada ortaya çıkan ekonomik buhran Türkiye'de de etkisini göstermiştir (Kazgan 2004: 64-

65; Erdoğan 2020: 256). 1929 sonlarından itibaren özel girişimi destekleme politikasından vazgeçilmiştir (Boratav 2013: 324-325). Devletçi ekonomik sisteme geçiş zorunlu hale gelmiştir. 1930-1931 yıllarında ekonomide uygulanan korumacı tedbirlerden sonra 1932'de devletçi ekonomi politikası takip edilmeye başlanmıştır (Kazgan 2004: 70; Tekinsoy 2020: 297). Devletçilik politikası gereği ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartların iyileştirilmesi ve halkın öncelikli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla planlı kalkınma modelinin uygulanmasına geçilmiştir (Polatoğlu 2020: 47). Bu politikaya göre 1933'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı (1934-1938) yürürlüğe konulmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisi yüksek bir kalkınma ve sanayileşme hızına kavuşmuştur (Hiç 2002: 544).

1939-1945 yılları arasında bütün dünyayı olumsuz etkileyen İkinci Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Türkiye fiilen savaş dışında kalmasına rağmen savaşın olumsuz etkilerinden kurtulamamıştır (Toprak 2002: 610). Savunma harcamaları ve seferberliğin ilan edilmesiyle önemli bir nüfusun silâh altına alınması, ekonominin ve toplumsal yaşamın kısıtlanmasına yol açmıştır. Savaş yıllarında tarımsal faaliyetlerin azalmasıyla tarımsal üretimde düşüşler yaşanmıştır. Hükümet yeni yatırımlara girişememekle birlikte devam etmekte olan yatırımların birçoğu da duraksamıştır. Tüm bu sayılan nedenlerden dolayı İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı (1939-1943) da uygulanamamıştır (Koraltürk 2002: 591; Tezel 2015: 212-213).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) etkisiyle ekonomide liberalizm anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış ABD'nin Marshall yardımları aracılığıyla Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Türkiye, tarım üzerine üretim yapan ülke konumuna gelmiştir (Boratav 2007: 96-97; Erdoğan 2020: 257). 1950'lerde uygulanan tarım politikası ülke ekonomisine önemli bir dinamizm kazandırmasına rağmen bu politikadan alınan verimin sürekli olmadığı anlaşıncaya yatırımların planlı bir şekilde yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti tarafından hazırlanan kalkınma planı 27 Mayıs 1960 tarihli darbeden sonra yönetimin başına geçen askeri kadro tarafından gerçekleştirilmiştir (Erdoğan 2020: 257; Hiç 2002: 548). Kalkınmanın belirli plan çerçevesinde yürütülmesi amacıyla 1960 yılında çıkarılan 91 sayılı kanunla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluş aşamasında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) desteğiyle kalkınma ve planlama uzmanı Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen, planlama yöntemlerinin uygulanması için danışman sıfatıyla Türkiye'ye gelerek Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının teknik modelini kurmuştur (Yenal 2003: 86; Pamuk 2015: 235). 1961'de yapılan seçimler sonucunda iktidara gelen Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi koalisyon hükümeti döneminde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1963'te Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) uygulanmaya başlanmıştır (Tokgöz 2011: 336; Pamuk 2015: 235). Plan, iç pazara yönelik sanayileşmeyi içermektedir. Kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici özellikler taşıyan planda tarım büyük ölçüde dışarıda kalmıştır (Pamuk 2015: 235).

1965 seçimlerinde Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi parti programlarında, seçim beyannamelerinde, tüzük ve kongrelerde öncelikli olarak ekonomiyle ilgili hedeflerini ve düşüncelerini sürekli dile getirmiştir (Aydemir 2018: 49). Tek başına iktidara geldikten sonra Demirel hükümeti kendi iktisadi ve sosyal hedeflerini yıllık programlarla uygulamaya koymuştur. Ekonomide kalkınma planında öngörülen karma ekonomi çerçevesinde yeniden özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvikine dönülmüştür (Demirel 2017: 287; Tokgöz 2011: 337). Ayrıca Başbakan Demirel, kalkınma politikasında ülkenin var olan kaynaklarının daima artırılması gerektiğini savunan bir liderdir (Aydemir 2018: 50). Bu bakımdan iktidara geldikten yaklaşık bir yıl sonra Tarım Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından Başbakan Süleyman Demirel'e Ağustos 1966 tarihli bir rapor sunulmuştur. Raporda ilgili bakanlıkların kalkınma hedeflerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bahsi geçen raporun Tarım Bakanlığıyla ilgili kısmında 1966-1969 yıllarına ait hedefler belirtilmiştir. Bu hedefler arazi varlığı ve zirai potansiyel, üretim tedbirleri, pazarlama, fiyat, hayvancılık, yem sanayi, süt endüstrisi ve ormancılık konularıyla ilgili detaylı bilgileri içermektedir. Bu çalışmada da tarım sektörünü kalkındıracağı düşünülen bu hedeflerin başarıya ulaşp ulaşmadığı resmi kaynaklarla karşılaştırılarak raporun sonucu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ülkenin ekonomik yapısının daha iyi anlaşılır olabilmesi adına çalışmanın giriş kısmında Osmanlı Devleti Dönemi'nden itibaren yaşanan ekonomik gelişmelere kronolojik olarak yer verilmiştir.

1. Tarım

1.1. Arazi Varlığı ve Zirai Potansiyel

Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda 26 ile 34 milyon hektar arasında değişen kültür arazisi, 43 ile 51 milyon hektar arasında değişen mera ve orman arazisi olmak üzere toplam 77 milyon hektarlık arazi varlığından bahsedilmiştir. Arazi yapısı, farklı ekolojik karakter taşıdığı için her türlü kültür bitkisinin üretimine ve hayvancılığa elverişlidir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Fakat arazi varlığı ve arazi yapısının çeşitlilik göstermesi üretimde istenilen hedefi sağlamada tek başına yeterli olmamıştır. Bu bakımdan bakanlığın tarım alanındaki en önemli amacı ilim ve tekniğin ışığı altında tarımsal işgücü ve sermayeyi arttırarak birim sahadan alınan ürünleri kalite ve miktar bakımından geliştirmektir. Bu duruma göre 1966-1969 yıllarında başlıca tarım ürünlerine üretim hedefleri konulmuştur (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tablo 1: 1966-1969 Yılları Arasında Öngörülen Üretim (Bin Ton) Hedefleri

Ürün çeşidi	1966	1967	1968	1969
Hububat	18.000	19.500	19.500	20.000
Yağlı Tohumlar	900	1.200	1.300	1.400
Pamuk (Elyaf)	340	370	400	450
Diğer Sanayi Bitkileri	10.000	10.500	11.000	11.000

Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969)

Tütün	150	150	154	157
Narenciye	450	500	525	550
Çay (kuru)	15	16	17	18
Fındık	185	160	200	180
Antep Fıstığı	9,5	11	13	15
Baklagiller (Dane)	600	800	1000	1250
Zeytinyağı	120	90	150	100

Kaynak: (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tablo 1'de tarım ürünlerinin üretimiyle ilgili hedefler değerlendirildiğinde ürünlerde yıllara göre çok büyük değişikliğin olmadığı görülmektedir. Örneğin; yağlı tohumlar, pamuk, narenciye, çay, antepfıstığı, baklagillerde düzenli bir artışın olacağı öngörülmüştür. Hububat, sanayi ürünleri ve tütün üretimi için bazı yıllarda aynı değerin verildiği görülmüştür. Bunun dışında fındık ve zeytinyağı üretimi yıllara göre dalgalanma göstermiştir. Baklagillerin üretimi 1966'da 600 iken 1969'da 1250 ile hedefin iki katına ulaşacağı düşünülmüştür.

Tablo 2: TÜİK Verilerine Göre 1966-1969 Yılları Arasında Tarımsal Üretim (Bin ton)

Ürün çeşidi	1966	1967	1968	1969
Hububat	16.411.200	16.869.000	15.881.700	17.100.800
Yağlı Tohumlar	902.090	968.678	1.048.501	1.074.780
Pamuk (Elyaf)	382.000	396.055	435.282	400.000
Diğer Sanayi Bitkileri	4.565.885	5.291.954	4.758.603	3.391.638
Tütün	164.197	189.259	163.038	146.592
Narenciye	455.950	544.900	678.600	611.264
Çay (kuru)	23.000	21.786	27.557	34.373
Fındık	190.000	71.000	138.000	170.000
Antep Fıstığı	15.000	8.500	18.700	4.300
Baklagiller (Dane)	588.462	610.127	594.393	591.374
Zeytinyağı	155.000	80.000	159.000	54.000

Kaynak: (Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 1968: 121, 137, 139; DİE 1969: 169-175; DİE 1970: 40-42; DİE 1971: 4-5; DİE 1972: 101-103).

Tablo 2'ye göre Tarım Bakanlığının sunduğu raporda öngörülen veriler birebir gerçekleşmemiştir. Bu durum tarımsal üretimde kullanılan geleneksel yöntemler ve iklim şartlarındaki değişkenlikten kaynaklandığı fikrini düşündürmektedir.

TÜİK verilerine göre gerçekleştirilen tarımsal üretime bakıldığında bazı yıllarda Tarım Bakanlığının öngördüğü hedefin üzerinde üretim olmuşken bazı yıllarda tam tersi durum yaşanmıştır. Tarım üretiminde her iki veri karşılaştırıldığında en fazla üretim hububat grubunda gerçekleşmiştir. Bu durum hububat grubunun temel geçim kaynağı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Tarım Bakanlığı pamuk üretiminde sürekli bir artış öngörüyorken 1969 yılı TÜİK verilerinde pamuk üretiminde azalma yaşandığı görülmüştür. Yağlı tohumlar grubunda raporda öngörüldüğü gibi sürekli bir artış yaşanmıştır. Tütün

üretimi noktasında raporda 1967'den itibaren artış göstermesi beklenirken TÜİK verilerine göre tütün üretiminde azalma yaşanmıştır. Çay üretimi raporda belirtilen sayısal değerin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Antep fıstığı üretiminde raporda düzenli bir artış olacağı öngörülmüyorken aksine yıllara göre üretim miktarında dalgalanma olmuştur. Fındık, zeytinyağı ve baklagillerin de üretiminde söz konusu yıllarda dalgalanma meydana gelmiştir.

1.2. Üretim Tedbirleri

1.2.1. Makineleşme

Tarımda Cumhuriyet döneminde başlayan makineleşme faaliyetleri 1929 krizine kadar sürmüştür. Ekonomik kriz sonucu tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, akaryakıtı tanınan vergi muafiyetinin kaldırılması makineye sahip çiftçileri zor duruma düşürmüştür. Bu makineler kullanılamaz duruma gelmiş böylece makineleşme faaliyeti kısmen de olsa son bulmuştur (Dinler 2014: 205). Bu faaliyet İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1948'den itibaren tekrar başlamıştır. Marshall Planı çerçevesinde 1950'lerden başlayarak ülkemizde tarımsal makine kullanımı hızla artmıştır (Dinler 2014: 207).

Hükümet programlarında traktör sayısının artması özellikle yer almıştır. Bu bakımdan Başbakan Süleyman Demirel'e sunulan raporda da başta traktör olmak üzere biçerdöver, zirai alet ve makinelerin sağlanması ve ülkede üretilmesi için yapılan çalışmaların tamamlandığı belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili Konya'da bir traktör ve biçerdöver fabrikasının temelini atılacağı bilgisi de verilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Fabrika açıldığı takdirde tarım için gerekli olan makineler yurt içinde imal edilerek makine alımında %15-20 arasında bir fiyat indirimi de sağlanmış olacaktı. Bu suretle 1967'de 15.000, 1968'de 20.000 ve 1969 yılında 30.000 traktörün imal edilmesi sonucu faal traktör sayısı 110.000'e yükselmiş olacaktı. Aynı şekilde mevcut biçerdöverlere 1966 yılında 745, 1967, 1968 ve 1969 yıllarında 800'er biçerdöver ilave edilebilecekti (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Fakat raporun tarihine bakılarak kısa süre içinde Konya'da böyle bir fabrikanın kurulmadığı söylenebilir. Çünkü Süleyman Demirel, 14 Ekim 1970 Konya ziyaretinde *"Konya'da traktör fabrikası, rafineri ve Selçuk Üniversitesinin kurulmasını ben teklif etmiştim. Konya için 1969'da ne vaat etmişsem hepsini bir plan ve program içinde gerçekleştireceğiz"* demiştir (Yeni Meram 15 Ekim 1970). Bu cümleden hareketle 1966 tarihli raporda yakında kurulacağından bahsedilen traktör fabrikasının 1970 yılında henüz faaliyete geçmediği net bir şekilde söylenebilir.

Raporda makineleşmeyle ilgili dikkati çeken bir başka husus, söz konusu makinelerin ithalinden ziyade imal edilmek istenmesi olmuştur. 1963'te başlayan kalkınma planlarında da traktör sanayisinin oluşturulması gerektiği ortaya çıkmıştır. 1963'ten itibaren traktörün tarım dışı gösteriş amaçlı alınmak istenmesi ya da taşımada kullanılmak istenmesi gibi nedenlerden dolayı traktör talebinde büyük artış yaşanmıştır. Bu talep hem yurt içinde üretilen traktörlerle

Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969)

hem de traktör ithalatı yapılarak karşılanmaya çalışılmıştır (Özgüven 1983: 101; Dinler 2014: 207).

Tablo 3: Traktör ve Biçerdöver Sayısı (1966-1969)

Yıllar	1966	1967	1968	1969
Traktör (İthal)	3.189	698	1769	1423
Traktör (Toplam kullanılan)	65.103	74.982	85.475	96.407
Biçerdöver	7.200	7.840	8.200	8.300

Kaynak: (Karagölge 1987: 38; DİE 1969: 183; DİE 1970: 11).

Tablo 3 değerlendirildiğinde traktör ithalinin en fazla 1966 yılında en az ise 1967 yılında yapıldığı görülmüştür. Biçerdöver sayısı da raporda belirtildiği gibi 800 farkla artmamıştır. Bu tablodan kalkınma planlarında ve söz konusu raporda ön görüldüğü üzere traktör ihtiyacını yerli üretimle giderme isteği ya da başka alanlara harcama yapıldığı sonucu çıkarılabilir.

1.2.2. Tohumluk

Modern tarım, toprakta drenaj, uygun ekim nöbeti, sulama gibi uygulama ve önlemlerin yanında iyi ve kaliteli tohumluk kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Modern tarım yöntemlerini kullanan ülkelerde tohum yetiştirme bir endüstri şeklini almıştır. Çünkü tohum ne kadar iyi olursa verim o derecede yüksek olmakta ve kaliteli ürün elde edilmektedir (Karagölge 1987: 39-40).

Türkiye'de üretimin artırılmasında ve kalitenin iyileştirilmesinde önemli bir rolü bulunan tohumluk üretimi ve dağıtımını bakanlık kuruluşları ve bu konuda eğitilmiş kişiler tarafından yapılmıştır. Tohumluklar kişilere bedelleri peşin ödenerek ya da kredilerle verilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Söz konusu raporda ıslah edilmiş tohumluk üretimi ve dağıtımının özel sektörle iş birliği yapılarak 1966 yılında 100.000 ton iken 1967'de 200.000 ve 1969 yılında 300.000 tona ulaştırılacağından bahsedilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Konuyla ilgili TÜİK verilerine bakıldığında yıl içinde dağıtılan tohumlukla ilgili bilgiler ton olarak değil de para değeri olarak belirtilmiştir. Bu verilere göre 1966'da 151.881 çiftçiye 57.307 TL değerinde tohumluk dağıtılmıştır. Diğer yıllarda 1967'de 135.420 çiftçiye 47.461 TL değerinde, 1968'de 161.137 çiftçiye 56.677 TL değerinde ve 1969'da ise 152.242 çiftçiye 53.258 TL değerinde tohumluk verilmiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü 1973: 195). Bu bilgilere göre tohumluk kullanan çiftçi sayısının yıllara göre değiştiği dolayısıyla alınan tohumluk değerinin de düştüğü görülmüştür. Bu sonucun ortaya çıkmasındaki en büyük etken krediyle alınan tohumluğun parasını geri ödeme zorluğu olabilir.

1.2.3. Gübre

Bakanlık tarafından tarımın bütün kollarında teknolojik gelişmeyi hızlandırmak ve yaygınlaştırmak için modern araçların kullanılması teşvik edilmiştir. En belirgin artış gübre kullanımında olmuştur (Tarımda 50. Yıl 1973: 9). Gübre kullanımının artmasında en önemli faktör Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın tarımda öngördüğü gelişmenin sağlanabilmesi için gübre kullanımına hız vermesi olmuştur. Çiftçilerin eğitilmesi, sulanan alanların genişlemesi ve ürün fiyatlarının yükselmesi de gübre kullanımını artıran diğer önemli etkenlerdir (Türk Tarımı ve AET İle Entegrasyonu 1970: 13).

Raporda gübreyle ilgili olan kısımda gübre tüketiminin 1.100.000 tondan 1967 yılında 1.700.000 tona, 1968 yılında 2.500.000 tona ve 1969'da 3.000.000 tona çıkartılacağından bahsedilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). TÜİK verilerine bakıldığında gübre kullanımında bu rakamlara yaklaşıldığı söylenebilir. Öyle ki 1967'de 1.538.000 ton, 1968'de 2.116.640 ton ve 1969'da 2.448.421 ton gübre kullanılmıştır. Görüldüğü üzere gübre kullanımı her yıl artış göstermiştir. Gübrelenen alan, 1967'de 2.275 bin hektar iken 1969'da 4.155 hektarlık alana ulaşmıştır. TÜİK verilerinde söz konusu yıllarda üç çeşit gübre kullanılmıştır. Bunlar %21 azotlu gübre, %16-18 fosforlu gübre ve %48-52 potaslı gübredir. İçlerinde en çok %16-18 fosforlu gübre çeşidi kullanılmıştır. En az kullanılan gübre türü ise %48-52 potaslı gübre olmuştur (DİE 1973: 181). Diğer gübrelerin kullanım alanlarının fazlalığı, gübre fiyatlarındaki farklılıklar ya da diğer gübre türlerinin daha çok teşvik edilmesiyle açıklanabilir.

1.2.4. Zirai Mücadele Faaliyetleri

Tarımsal üretimde büyük hasarlara neden olan hastalık ve haşerelere karşı etkili mücadele özellikle 1960 yılından sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra kullanılan ilaç miktarında belirli bir artış görülmüştür. Mücadele ilaçlarının kullanımına bakıldığında 1950'de yok denecek kadar az iken 1955'te 4.000, 1960'ta 15.000 tona ulaşmıştır. 1962'den itibaren de devamlı artış göstermiş, 1966'da 38.000 tona yükselmiştir (Türk Tarımı ve AET İle Entegrasyonu 1970: 13-14).

Raporda 1966 yılında üreticilerle iş birliği yapılarak 1.600.000 dekarlık hububat, sanayi bitkileri, fındık ve bağlık sahada çeşitli hastalıklara, zararlı ve yabancı otlara karşı mücadele yöntemlerinin uygulandığı, 15.000.000 meyve ağacı ile 750.000 ton tohumluğun ilaçlandığı belirtilmiştir. Ayrıca 40.000 ton ilaç ve 197.910 adet pülvarizatör ve diğer mücadele aletlerinin kullanılmasının programa alındığından ve üreticilerle yapılan sıkı iş birliği sayesinde programın büyük bir kısmının gerçekleşme safhasına girdiğinden bahsedilmiştir (Kumaş 2024: 1899; BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tablo 4: Rapora Göre Temin Edilecek Mücadele İlaç ve Aletleri

Yıllar	İlaç ton	Alet adet

Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969)

1967	43.000	265.000
1968	47.000	300.000
1969	51.000	338.000

Kaynak: (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tablo 4 incelendiğinde zirai mücadelede temin edilmesi düşünülen ilaç ve alet sayısının her yıl artacağı ön görülmüştür. Fakat söz konusu yıllarda zirai mücadelede 1967'de 22.075 ton ilaç, 1968'de 32.400 ton ilaç ve 1969'da 33.398 ton ilaç kullanılmıştır. Öyle ki bu miktarlar içerisinde kükürt ve göztaşı miktarları dâhil değildir. Fakat mücadele ilaçlarında tahmin edilen rakamlara yaklaşılamamıştır (Karagölge 1987: 38). Zirai mücadelede kullanılan aletlere bakıldığında öncelikle şu tanımları yapmakta fayda var; toz ilaçla yapılan ilaçlamaya tozlama, sıvı ilaçla yapılan ilaçlamaya ise püskürtme ya da pülverizasyon denilmektedir (Bayat t.y., 133). Konuyla ilgili istatistikî veriler incelendiğinde mücadelede sıvı ilaç serpm makinelerinin ve toz halde ilaç serpm makinelerinin kullanıldığı görülmüştür. Sıvı ilaç serpm makinelerinin yıllara göre durumuna bakıldığında 1967'de 134.210 adet, 1968'de 153.800 adet, 1969'da ise 154.600 adet kullanılmıştır. Toz halde ilaç serpm makinesi ise 1967'de 34.610 adet, 1968'de 36.400 adet ve 1969'da ise 47.800 adet kullanılmakla birlikte diğer makineye göre tercih edilme bakımından ikinci sıradadır (DİE 1973: 197). Bu sonuç kullanım esnasında toz ilaçların sıvı ilaçlar gibi bitkiyi kaplamamasına ve rüzgârın etkisiyle ilacın başka yerlere gitmesinden dolayı sarfiyatın artmasına bağlanabilir (Bayat t.y., 136-137).

1.2.5. Kredi

Tarımsal gelişmeyi etkileyen önemli araçlardan biri kredilerdir. Üretici, ürünü yetiştirip piyasaya sürünceye kadar belli bir kazanç elde edemez (Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968: 84). Bununla birlikte kıtlık, kuraklık, su taşmaları, fiyatların düşmesi, tarımsal verimin düşmesi, üretilen ürünün nakli gibi meselelerden dolayı tarımda kredilenme politikasına ihtiyaç duyulmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968: 84; Özgüven 1983: 202). Türkiye'de tarım ve kredi kuruluşları incelendiğinde ilk sırada T.C. Ziraat Bankası ve Kredi Kooperatifleri gelmektedir (Pekel ve Cebeci 1997: 53-54). Türkiye'de uygulanan krediler vadeye göre kısa, orta ve uzun olarak ayrılmaktadır. Amaca veya teknik hedeflere göre çevirme, donatma, verimlendirme, sürüm ve satış, tarım sanatları, arazi edindirme ve tesis diye gruplandırılmaktadır. Çevirme, sürüm ve satış kredileri kısa vadeli, donatma ve verimlendirme kredileri orta vadeli, arazi edindirme ve tarım sanatları kredileri uzun vadeli. Türkiye'de de en fazla çevirme kredilerinin yani kısa vadeli kredilerin kullanıldığı görülmektedir (Aksöz 1972: 32).

Raporda sahip olunan zirai potansiyelden tam olarak yararlanılmasının, artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması ve üretimde verimliliğin artırılmasının gerekli yatırımlarla mümkün olacağına altı çizilmiştir. Rapora göre bu durum zirai kredilerin ihtiyaç nispetinde artırılmasını zorunlu kılmıştır (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Buna rağmen Ziraat Bankasının ihtiyacın ancak %35'i olan 3 milyar 750 milyon lirayı karşılayabildiğini gerçekte ise yaklaşık 10 milyar liraya ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu miktarı temin edebilmek için bakanlığın çalışmalarını tamamladığını, Ziraat Bankasının öz kaynaklarının artırılması ya da diğer devlet bankalarının katılımıyla bu paranın ne kadarını temin edebilecekleri noktasında maliye, ticaret ve tarım bakanlıklarının müştereken yapacakları bir toplantıda bu konunun karara bağlanacağından bahsedilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

TÜİK verilerinde ise Ziraat Bankası tarafından verilen krediler yeni borçlar, vadesi gelmeyen, vadesi geçen ve takipteki krediler olarak sınıflandırılmıştır. Yıl içinde verilen yeni kredilere bakıldığında 1967'de 2.164.534 TL, 1968'de 2.346.497 TL ve 1969'da 2.421.726 TL yeni borç verilmiştir. Toplam verilen kredi miktarı ise 1967'de 5.089.045 TL, 1968'de 6.344.417 TL ve 1969'da 6.861.419 TL'dir (DİE 1973: 193). Verilen miktarın her yıl arttığı görülmektedir. Fakat bu artış tarımda kalkınma için yeterli değildir.

1.3. Pazarlama ve Fiyat

Fiyat politikasında devlet bazı ürünlerin fiyatlarına müdahale ederek tüketicileri ve üreticileri korumak istemiştir. Başka bir ifadeyle devlet tüketiciler için maksimum ve üreticiler için minimum destekleme alımları uygulamıştır. Fiyat politikasıyla orta ve uzun vadede üretime yön veren tarımsal gelirlerin düşmemesi amaçlanmıştır (Özgüven 1983: 271). Raporda bu konuyla ilgili olarak istikrarlı ve devamlı bir üretimin sağlanması, çiftçi emeğinin gerektiği gibi değerlendirilmesi ve toprak verimliliğinin devamlı kılınması, artan nüfusun gıda ihtiyacının emniyete alınması ve birim sahadan azami verimin sağlanmasında temel mahsul taban fiyatlarının tespiti önemli rol oynadığından bahsedilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Ayrıca taban fiyat tespiti yapılırken üretilen ürünlerin maliyet fiyatları ve girdi fiyatları korelasyonu, fiyat pariteleri, iç ve dış fiyatlardaki ilişkiler, ihrac değeri, çiftçinin satın alma gücü, ürün satış fiyatlarıyla mukayesesi, hektardan alınan mahsul miktarı gibi kriterlerin göz önünde tutulan önemli faktörler olduğuna dikkat çekilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tarımsal pazarlama, ürünün hasadından tüketiciye ulaşması sürecinde ortaya çıkan sosyal, ekonomik ve teknik faaliyetlerdir. Türkiye ekolojik şartlar bakımından büyük bir ekonomik potansiyele sahiptir. Tropik ürünler dışında hemen hemen bütün tarımsal ürünlerin üretimine elverişlidir (Güneş ve Akın 1981: 441-442). Bu bakımdan üreticinin zarar görmemesi için pazarlama tesisleri ve faaliyetleri önem arz etmektedir. Raporda tarım ürünlerinin gerek iç ekonomide uygun ürün üretimine yönelen gerek dış ülkelerin talep ettikleri ürünlerin arzını artırma amacı güden bir politika sonucunda çeşitli ürünlerin arzında bir denge sağlanmak

Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969)

istenmektedir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Böylece kaynakların israfı ve bazı ürünlerde fazlalıklar önlenmiş olacaktır (Özgüven 1983: 273).

1.4. Zirai Araştırma Eğitim ve Yayın Faaliyetleri

1.4.1. Zirai Araştırma Faaliyetleri

Raporda zirai üretimi geliştirmek amacıyla bilimsel ve ekonomik araştırma çalışmaları yapan müesseselerin kurulması üzerinde önemle durulmuştur. Bunun için ülkenin çeşitli yerlerinde bölgelerin zirai özelliklerine göre ana mahsuller üzerinde üretim ve değerlendirme yönünden yurt ve bölge çapında araştırma ve geliştirme çalışmaları yapan enstitüsyonel kuruluşlara gidileceği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Bu amaçla 1967 yılından itibaren üniversitelerle de iş birliği yapılarak 6 yerde İlmi Araştırma Enstitü Merkezi, 9 yerde hububat, 9 yerde sanayi bitkileri, 9 yerde bağ ve bahçe ve 9 yerde hayvancılık, arıcılık ve tavukçuluk araştırma enstitülerinin kurulacağı söylenmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Ayrıca zirai alanda belirli konular üzerinde denemeler yapan 100'e yakın müessesenin araştırma enstitü ve merkezlerine bağlı istasyonlar halinde faaliyet yürüteceği ve buralarda da araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapılacağından bahsedilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). 1981 yılına gelindiğinde Türkiye'de tarımsal araştırmalar 7 bakanlığa bağlı çoğu genel müdürlük düzeyinde 16 kuruluşta ve 6 üniversitenin 9 fakültesinde olmak üzere toplam 25 değişik ünite yapılmıştır. 7 Genel Müdürlüğe bağlı 102 araştırma kuruluşu bulunmaktadır (Kaçar vd., 1981, s. 515). Fidan, fide ve bağ çubuğu üretiminde bulunan müesseselerin özel sektör ile iş birliği yaparak ilk hedefte meyve, zeytin ve fıstık fidanı ile bağ çubuğu üretimini 8 milyondan 50 milyona çıkarabilecek bir duruma getirileceği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

1.4.2. Tarımsal Eğitim ve Yayın

Raporda eğitim ve yayın başlığı altında Türkiye'nin tarımsal alanda gelişmesi amacıyla tarımsal öğretim yapan okulların yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Rapora göre teknik eleman ve çiftçilerin yetiştirilmesi için 15 adet tarım okulu mevcuttur (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Öncelikle tarım okulları adı altında Bölge Tarım Okulları, Teknik Tarım Okulları, Teknik Bahçıvanlık Okulu, Orman Tekniker Okulları, Orman Muhafaza Memurları Okulu, Makinist Okulu, Hayvan Sağlık Memurları Okulu, Ev Ekonomisi Okulu ve Meteoroloji Meslek Okulu faaliyet yürütmektedir. Bu okulların sayısı 1965-1966 eğitim-öğretim yılında 20 iken 1966-1967 eğitim-öğretim yılında 22'ye yükselmiştir (Bıyıkoglu 1974: 12). Raporda belirtildiği gibi 1966'da iki tarım okulu açılmıştır.

1967 yılında ise Van, Mardin, Giresun ve Antalya tarım okullarının tamamlanarak öğretime açılacağından, 1969 yılında 3 adet Tarım Okulu, bir adet Ev Ekonomisi Okulunun inşaatının bitirileceğinden bahsedilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Raporda söylenildiği gibi Van, Mardin, Giresun ve Antalya şehirlerinde 1967'de lise seviyesinde Ziraat Meslek Okulları

açılmıştır. İlk mezunlarını 1969-1970 eğitim-öğretim yılının sonunda vermiştir (DİE 1977: 74-77). Bunlara ilaveten 1967 yılında 50 yerde ilkokulu bitiren çiftçi çocuklarının öğretimini, yetişkin çiftçi kadın ve erkeklerin eğitimlerini, zirai yayım hizmetlerini ve teknik tarım programlarını uygulayacak Teknik Tarım Okulları oluşturulacak denmektedir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Fakat Teknik Tarım Okulları 1967 yılında yeni kayıt almamıştır. 1969'da son mezunlarını vererek kapanmıştır (DİE 1977: 124). 1966 yılında 2 Hayvan Sağlık Okulunun açılması ve mevcut bir adedinin iyileştirilmesinin ele alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca 1967 yılında iki Hayvan Sağlık Okulunun da açılması planlanmıştır (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tablo 5: Tarım Okulları Sayısı (1966-1969)

Okul Türü	1966-1967	1967-1968	1968-1969	1969-1970
	Okul Sayısı	Okul Sayısı	Okul Sayısı	Okul Sayısı
Ev Ekonomisi	1	1	5	5
Meteoroloji	1	1	1	1
Orman	3	4	6	6
Hayvan Sağlık	2	3	3	3
Ziraat Lisesi	7	28	33	34
Teknik Bahçıvan	3	3	3	1
Teknik Tarım	5	5	5	--
Makinist	1	1	1	--
Liseler Toplamı	14	37	48	49
Ortaokul Toplamı	9	9	9	1
Genel Toplam	23	46	57	50

Kaynak: (Bıyıkoglu, 1974, s.12; DİE, 1977, s. 122).

Teknik Tarım Okulu, Teknik Bahçıvanlık Okulu ve Makinist Okulu ortaokul seviyesinde eğitim veren 3 yıllık kurumlardır. Bu kurumlar organizasyon yetersizliği ve bütçeye ağır yük olmasından dolayı 1969 yılında kapatılmıştır (Bıyıkoglu 1974: 8). Bu nedenle tablo 5 incelendiğinde okul sayısının düştüğü görülmüştür. Tablo 5'teki verilere bakıldığında ziraat liseleri diğer liselere göre fazladır ve her yıl artmıştır. Meteoroloji okullarının sayısı hiç değişmezken diğer okullarda az da olsa değişiklik olmuştur. Ev ekonomisi okullarının sayısı 1968'de 5'e yükselmiştir. 1965'te 1 adet olan Hayvan Sağlık Okulu, 1966'da 2'ye ve 1967'de 3'e çıkmıştır. Raporda belirtildiği gibi 1967'de okul sayısı 5'e çıkarılamamıştır. Ormancılıkla ilgili teknik ve yardımcı eleman yetiştirmek amacıyla 3 okula ilaveten 5 adet Orman Bakım ve Yetiştirme Okulunun açılması planlanmıştır (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Fakat istatistikler incelendiğinde orman okullarının sayısının 1968-1969 öğretim yılı sonunda 6'ya yükseldiği görülmüştür. Öyle ki 1967'de Antalya ve Bolu'da birer adet Orman Bakım Memurları Okulu ve 1968'de Antalya'da Orman Tekniker Okulu açılmıştır (BCA, 30.1.0.0./82.518.21).

1.5. Hayvancılık

Raporda 71 milyon baştan fazla yerli hayvan popülasyonunun ıslahı ve verimlerinin artırılması amacıyla 1967 yılından itibaren çalışmalara hız verileceğinden bahsedilmiştir. Bu amaç kapsamında öncelik, rasyonel yemlemeyi sağlamak olmuştur. Bunun için yem bitkilerinin üretimi konusunda hedeflenen planlar bir tablo şeklinde paylaşılmıştır (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Tablo 6: Yem Bitkilerinin Üretim Hedefleri (Hektar)

Ürünün çeşidi	1966	1967	1968	1969
Yonca	51.000	58.000	75.000	100.000
Korunga	29.000	32.000	40.000	60.000
Fiğ	105.000	115.000	125.000	150.000
Tırfıl	--	1.200	5.000	10.000

Kaynak: (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Hayvancılığın gelişmesinde önemli rol oynayan yem bitkileri üretimiyle ilgili hedeflere bakıldığında ekili alanın her yıl artacağı düşünülmüştür. 1966 ve 1967 yıllarında ekili alanın az olacağı tahmin edilmiştir. 1968 ve 1969 yıllarında ise bu durumun önceki yıllara göre yüksek olacağı hesaplanmıştır. Dolayısıyla yapılan çalışmaların ve alınan tedbirlerin en iyi sonucunu 1968 ve 1969 yıllarında vereceği düşünülmüştür. 1969 yılına ait tarımsal yapıya ve üretim istatistiklerine bakıldığında yoncanın ekili alanı 77.400 hektar, korunga 29.766 hektara ve fiğ 115.000 hektarlık alana ekilmiştir. Bu sonuca bakarak 1969 yılı için bakanlığın yem bitkileriyle ilgili öngördüğü sonucun gerçekleşmediği söylenebilir. Diğer istatistiki verilerde ise yem bitkileriyle ilgili bilgiler yem üretimi başlığı altında kamu kesimi ve özel kesim olarak verilmiştir. Verilerde yem üretiminde hangi bitkilerin kullanıldığı belirtilmemiştir.

Hayvancılık faaliyetleri kapsamında diğer önemli bir çalışma ise yerli popülasyonun ıslahı ve yurdun çeşitli ekolojilerine adapte kabiliyeti olan yüksek vasıflı hayvan ırklarının özel ve kamu sektöründe geliştirilmek istenmesi olmuştur. Bununla alakalı bir melezleme programının uygulanmasına 1967 yılından itibaren hız verileceği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Bir diğer çalışma ise merinos yününün üretimiyle ilgili olmuştur. Sanayi alanında kullanılan merinos yününün dışarıdan temini için özel ve resmi sektördeki merinos elit sürüsünün artırılması, programlı bir merinos melezlemesi ve en iyi elyafın elde edilmesi için bu ırkın gelişebileceği bölgelerde 1967 yılından itibaren çalışmalara hız verileceğinden bahsedilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda 700 ton civarında olan merinos yapağı üretiminin kısa sürede 15 bin tona çıkarılması hedeflenmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). 1972'de

melezlenmiş merinos sayısı 925.740'a ulaşmıştır (Polatoğlu 2019: 100). Fakat merinostan elde edilen yün miktarına herhangi bir istatistikî veride ulaşamamıştır. TÜİK verilerinde koyundan elde edilen yapağı bir bütün olarak ele alınmıştır. Yapağı miktarının içinde merinos yününün payı belirtilmemiştir. Verilerdeki yapağı miktarı 1966'da 44.000 ton, 1967'de 46.000 ton ve 1968'de 47.500 tona ulaşmıştır. Görüldüğü üzere yapağı üretiminde artış söz konusu olsa da istenen düzeye ulaşamamıştır.

Hayvan hastalıklarıyla ilgili verilen bilgide mücadelelerin sistematik ve programlı muayene, ilaçlama ve aşılama çalışmaları ile devam ettiği, 1966 yılında 25 milyon baş hayvanın 1967'de ise 30 milyon baş hayvanın aşılacağı belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Bakanlığın bir diğer çalışması hayvan ve hayvansal ürün ihracatını engelleyen şap hastalığıyla ilgili olmuştur. Şap hastalığını engellemek amacıyla Ankara'da büyük bir şap enstitüsünün 1966 yılı sonuna doğru açılacağı bilgisi verilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Böylece çeşitli tipte şap aşısı üretilecek ve bu hastalık tamamen kontrol altına alınabilecekti. Raporda belirtildiği gibi 7 Mart 1967'de Ankara Şap Enstitüsü Başbakan Süleyman Demirel tarafından açılmıştır (Cumhuriyet 8 Mart 1967). Bakanlığın bir başka çalışması modern hayvan pazarlarının kurulmasıyla ilgili olmuştur. Hayvan pazarlarının kurulmasıyla yetiştirici ve üretici malını bu pazarlarda en iyi şekilde değerlendirme imkânı elde edebilecektir. Bu amaçla 1966 yılında 4 yerde hayvan pazarı kurulması için çalışmaların başladığı gelecek yıllarda da bu sayının ihtiyaca göre artırılacağı bilgisi verilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Bu konuda arşiv belgeleri incelendiğinde 1967'de Ağrı ve Eskişehir hayvan pazarının ihalesinin yapıldığı görülmüştür (BCA, 30.1.0.0./82.518.21). 1968'de Mersin Hayvan Pazarı, Erzurum Hayvan Pazarı, 1972'de Elâzığ Hayvan Pazarı, 1973'te Diyarbakır Hayvan Pazarı ve 1975'te Van Merkez Hayvan Pazarı'nın inşaatı için gerekli sözleşmeler yapılmıştır (BCA, 30.18.1.2./291.94.2; BCA, 30.11.1.0/378.27.11; BCA, 30.11.1.0./408.3.2; BCA, 30.11.1.0/460.78.8; BCA,30.11.1.0./379.38.13).

Dericilik ve su ürünleri sanayisinin gelişmesi amacıyla 1967 yılında bir dericilik araştırma ve geliştirme ve iki su ürünleri enstitüsünün kurulmasının programa alındığı belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Bu program kapsamında Dışişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı temsilcisiyle yaptığı anlaşma sonucunda dericilik ve buna bağlı yan ürünler üzerinde çalışacak bir enstitünün kurulması için 978.800 milyon dolar kredi almıştır (Cumhuriyet 22 Kasım 1970). 28 Kasım 1970'te Dericilik Araştırma ve Eğitim Enstitüsü Bakanlar Kurulu Kararıyla kurulmuştur. 3 Eylül 1973'ten itibaren enstitü eğitim vermeye başlamıştır (Resmî Gazete 3 Eylül 1973). Su Ürünleri Enstitüsü ise Balıkçılık ve Su Ürünleri Araştırma Enstitüsü ismiyle Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesine bağlı merkezi Samsun olmak üzere Karadeniz bölgesinde kurulmuştur (Resmî Gazete 13 Şubat 1970).

1.6. Yem Sanayi Faaliyetleri

Raporda yem sanayi alanında toplam kapasitesi 56.700 ton olan 8 yem fabrikasının faaliyette olduğu belirtilmiştir. 1965'te 47.434 ton yem üretilmiştir. 1966'da üretileceği düşünülen ortalama 65.000 ton yemle mevcut kapasitenin aşılabacağı hedeflenmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). 1964'ten itibaren yem üretimi Yem Sanayi TAŞ'ın açtığı fabrikalar, Yem Sanayi'nin ortak olduğu fabrikalar ve özel sektör fabrikalarının yaptığı çalışmalar sonucunda elde edilmiştir. 1966'da 65.000 ton olması beklenen yem üretimi toplamda 79.007 tonu bulmuştur (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Raporda konsantre ya da yoğun yem ihtiyacının yaklaşık 23 milyon ton olduğu bu sebeple ileriki yıllarda mevcut fabrikaların kapasitelerinin artırılacağı, Sakarya, Samsun, Bursa, Kayseri, Diyarbakır, Gaziantep ve Isparta'da büyük kapasiteli fabrikaların kurulması için gerekli çalışmaların yapıldığı belirtilmiştir. Yerel ihtiyaçları karşılayacak küçük kapasiteli fabrikaların kurulması için ise özel teşebbüsün teşvik edilmesi hedeflenmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). 1965 yılında ilk defa kamu-özel sektör ortaklığında 4 adet fabrika açılmıştır. Özel sektörde 3 fabrikanın açılmasıyla fabrika sayısı 11'e, yem üretim kapasitesi 134 bin tona yükselmiştir. Bu tarihten itibaren özel sektörde açılan fabrika sayısı hızla artmış, 1970'te 13'e, 1975'te ise 29'a çıkmıştır. Yem Sanayi Türk A.Ş.'ye bağlı fabrika sayısı 1970'te 4'ten 6'ya yükselmiştir. Kamu-özel sektör ortaklığında açılan fabrika sayısı 1970'te 4'te kalmış, 1975'te 11'e çıkmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı 1990: 4). Raporda belirtildiği gibi özel sektörde açılan fabrika sayısı her yıl artış göstermiştir.

Ayrıca raporda yeşil yemlerin ve pancar küspesinin kurutulması işinin üzerinde önemle durulacağı, ileriki yıllarda Muş, Erzurum, Adana, Kastamonu, Kars, Ağrı, Samsun, Çumra, Ereğli, Çivril ve Söke'de birer adet olmak üzere toplam 11 adet yonca kurutma tesisinin faaliyete geçirileceği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Fakat hedeflenen kadar kurulamayıp yalnızca 7 adet yonca kurutma tesisi kurulabilmiştir (Konya 2024: 187).

1.7. Süt Endüstrisi Faaliyetleri

Raporda Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu'nun İstanbul'da 100, İzmir ve Adana'da 35'er ve Kars'ta da 60 ton kapasiteli süt ve mamulleri tesisi kurma çalışmalarının devam ettiği ve bu tesislerin 1967 yılı içinde faaliyete geçirileceği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Bu tesislerden Pastörize Süt Fabrikası İstanbul, İzmir ve Adana'da yıllık 12.600 ton kapasiteli olarak 1968'de ve Süt Tozu Fabrikası Kars'ta yıllık 21.600 ton kapasiteli olarak 1969'da faaliyete girmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Kurumu Raporu, 1990, s. 7; BCA, 30.1.0.0./82.518.21).

Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu özel sektörün de katılım sağladığı 11 ilde pastörize süt ve mamulleri fabrikalarının kurulması hususunda gerekli ön çalışmaları tamamlamıştır. Buna ilaveten süt potansiyeli yüksek ve esas geliri hayvancılık olan başta doğu illeri olmak üzere 16

ilde modern peynir ve tereyağı tesisleri kurmak için etütler yapılmış ve lüzumlu projeler hazırlanmıştır (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Elde edilen bilgilere göre Bebe Holland firmasına ait kapasitesi sekiz saatte 5 ton olan Turgutlu Süt Tozu Fabrikası 10 Temmuz 1967'de açılmıştır. Bunun dışında Kayseri'de kooperatife ait kapasitesi 10 ton olan Tarsan Süt ve Mamulleri fabrikasının da 20 Ağustos 1967'de açılması planlanmaktadır. 2,5 milyon liraya mal olan bu fabrikanın ileride kapasitesinin 30 ton olacağı belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./82.518.9).

1.8. Ormancılık

Raporda ormanların korunması ve geliştirilmesi için halk-orman ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilgili yeni mevzuatın hazırlandığından, ormancılık faaliyetlerinde halk gücüne geniş ölçüde yer verileceğinden bahsedilmiştir. Ayrıca üretimi artırmak, ormanların imarı ve bakımı, orman sahasının genişletilmesi için ağaçlandırma faaliyetine önem verildiği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Bununla alakalı Orman Genel Müdürlüğü Planlama İşleri Yönetmeliği kabul edilmiştir. Yönetmelikte ormancılık alanında yapılması planlanan çalışmaların daha sistemli daha hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi amaçlanmıştır (Resmî Gazete 31 Aralık 1966). 1967 yılında tam teşkilatlı 10 amenajman grubunun ve Orman Araştırma İstasyonlarının kurulması için gerekli hazırlıkların yapıldığı belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Bu hazırlıklar doğrultusunda açılan Orman Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'nün çalışma alanı ve konularını kapsayan yönetmelik 3 Nisan 1975 tarihli 15197 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır (Resmî Gazete 3 Nisan 1975). Ayrıca Birinci ve İkinci Kalkınma Planları döneminde ormancılık sektörü için belirlenen hedeflere ulaşabilmek amacıyla 1963-1972 yıllarını kapsayan on yıllık çalışma programı düzenlenmiştir. Bu programa göre ülkedeki bütün ormanların amenajman planları başarılı bir şekilde yapılmıştır. Planın son yıllarına doğru amenajman heyetinin sayısı 45'e yükselmiştir (Eraslan t.y., 5).

1966'da 82 adet olan 1.750 hektar fidanlığın, 1967'de iki adet işletme fidanlığının eklenmesiyle 4.000 dekara ulaşması planlanmıştır. 1968-1969 yıllarında da her işletmede bir fidanlık olmak şartıyla 72 adet daha işletme fidanlığının açılması, 144 işletme fidanlığı ve 82 de şehir fidanlığı olmak üzere fidanlık kapasitesinin 15.000 hektara yükseltilmesi hedeflenmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Sonraki yıllarda fidan üretim hizmetleri, 33 adet Fidanlık Müdürlüğü, 42 adet Fidanlık Şefliği ve 82 adet geçici fidanlık olmak üzere toplam 157 orman fidanlığında yürütülmüştür (BCA, 30.18.1.2./619.809.6.13). Ağaçlandırma çalışmaları kapsamında ise verilere göre 1967'de 20.434 hektarlık alan fidan dikimi için kullanılırken, 1969'da 17.896 hektara ve 1970'te 19.539 hektara fidan dikimi yapılmıştır (DİE 1973: 198).

Orman Genel Müdürlüğüne ait mevcut 14 kereste fabrikasına ilaveten 1966 yılında Artvin lif levha fabrikası, Ayancık yangın levha fabrikası, Demirköy kereste fabrikası, Bartın kereste fabrikası ve Antalya ambalaj işletme tesisi olmak üzere 5 adet lif, yonca levhaları, kombine kereste ve ambalaj fabrikalarının etütleri tamamlanarak 110 milyon liraya ihaleleri yapılmıştır (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1). Adı geçen fabrikalardan kereste fabrikaları Bartın'da

Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969)

1970 yılında, Demirköy'de 1973 yılında, Antalya'da 1983 yılında açılmıştır. Yonga levha fabrikası 1975'te Ayancık'ta, lif levha fabrikası ise Artvin'de 1976 yılında faaliyete geçmiştir (agac-is.org, 2024). Böylece tarih olarak geç bir zamana denk gelse de raporda belirlenen fabrikaların açıldığı görülmektedir.

Raporda 1967'de özel teşebbüse ham madde garantisi vermek suretiyle yurdun muhtelif yerlerinde 10 adet daha çeşitli kereste fabrikaları kurulması ile ilgili envanter çalışmalarının yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca orman köylülerinin dam örtüsü, arı kovanı gibi ihtiyaçları ve linyit üretimini çoğaltmak amacıyla ayrılan 20 milyon liralık fondan 15 milyon liralık kredinin verildiği belirtilmiştir (BCA, 30.1.0.0./ 55.331.1).

Sonuç

Tarım, ülke ekonomisini belirlemede büyük bir role sahiptir. Bundan dolayı hükümetlerin tarıma yönelik politikaları her dönem önemini korumuştur. Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu 1965-1971 yıllarında da hükümetin ekonomi politikasında tarım ön plana çıkmıştır. Tarımsal verimliliği artırmaya yönelik modern araç kullanımı, tarım finansmanı gibi adımlar atılmıştır. Bu dönemde tarım modernize edilmek istenmiştir. Bu bağlamda Başbakan Demirel'e Tarım Bakanlığı tarafından tarımsal kalkınmayı ön planda tutan, üretimi artırmayı hedefleyen bir rapor sunulmuştur. Rapor, Birinci ve İkinci Kalkınma Planlarının da uygulandığı bir dilimde hazırlanması bakımından da önem taşımaktadır. Hükümet bu planlara rağmen kendi politikasını belirleyerek iktisadi alanda kalkınmayı sağlayacak birtakım girişimlerde bulunmuştur. Başbakana sunulan bu rapor bunun en güzel örneğidir.

Raporda tarımla ilgili hedeflerin bir kısmı öngörülen zaman diliminde ya da istenen sayısal değerde olmasa da gerçekleşmiştir. Diğer kısmı ise tarımda geleneksel yöntemin kullanılıyor olması, iklim şartlarının olumsuzluğu, üreticinin zirai bilgisinin az olması, tarımsal kredilerin yetersizliği ya da tarıma ayrılan ödeneklerin az olması gibi etkenlerden dolayı gerçekleşmemiştir. Raporda birim sahadan alınan verimi artırabilmek için makineleşmenin yaygınlaştırılması, kaliteli tohumluk üretimi, gübre kullanımı, tarımsal hastalıklara karşı ilaç ve aletin yaygınlaştırılması, hayvancılık ve ormancılık alanında da birtakım çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar istenilen düzeyde olmasa da bazen devlet aracılığıyla, bazen devlet-özel sektör iş birliğinde bazen de sadece özel sektör aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (30.1.0.0.)

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30.11.1.0.)

Kararlar Daire Başkanlığı (30.18.1.2.)

2. Resmi Yayınlar

- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). 1968. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1967 Yayın no. 539*. Ankara: DİE Matbaası.
- DİE. 1969. *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968 Yayın no. 580*. Ankara: DİE Matbaası.
- DİE. 1970. *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*, yayın no. 612. Ankara: DİE Matbaası.
- DİE. 1971. *Tarımsal Yapı ve Üretim 1969*, yayın no. 636. Ankara: DİE Matbaası.
- DİE. 1972. *Türkiye İstatistik Cep Yıllığı 1970*, yayın no. 648. Ankara: DİE Matbaası.
- DİE. 1973. *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971*, yayın no. 670. Ankara: DİE Matbaası.
- DİE. 1977. *Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki ve Teknik Öğretim (1967-1973)*, yayın no. 802. Ankara: DİE Matbaası.

Resmî Gazete, 31 Aralık 1966.

Resmî Gazete 13 Şubat 1970.

Resmî Gazete 3 Eylül 1973.

T. C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. 1968. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*. Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. 1990. *VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Kurumu Raporu, Süt Mamülleri Sanayii*. Ankara.

T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. 1990. *Karma Yem Sanayii*. Ankara.

3. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet 8 Mart 1967.

Cumhuriyet 22 Kasım 1970.

Yeni Meram 15 Ekim 1970.

4. Telif-Tetkik Eserler

Aksöz, İbrahim. 1972. *Zirai Kredi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Aydemir, Refik. 2018. "Adalet Partisinin Tarım Politikaları (1961-1980)". Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Bıyıkoglu, Kemal. 1974. "Türkiye'nin Tarımsal Kalkınmasında Milli Eğitim Sistemi". *Ziraat Dergisi* 5(2-3):1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/34675>

Boratav, Korkut. 2007. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*. Ankara: İmge Kitapevi.

Boratav, Korkut. 2013. "İktisat Tarihi (1908-1980)". Yay. Yön. Sina Akşin. *İçinde, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 297-380). İstanbul: Cem Yayınevi.

Demirel, Tanel. 2017. *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dinler, Zeynel. 2014. *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Erdoğan, Haşim. 2020. "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ekseninde Türkiye Cumhuriyeti'nin Kalkınma Politikası Ve Tarımsal Üretim". *Journal Of Universal History Studies* (3): 252-268.

Goloğlu, Mahmut. 2011. *Millî Mücadele Tarihi V, Türkiye Cumhuriyeti 1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Süleyman Demirel'e Sunulan Rapora Göre Türkiye'de Tarım (1966-1969)

- Güneş, Turan, Yıldız Akın. 1981. "Tarımsal Pazarlama". *Türkiye II. Tarım Kongresi*: 441-468.
- Hiç, Mükerrerem. 2002. "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi". Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. *İçinde, Türkler* (s. 541-564). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnan, Afet. 1989. *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaçar Burhan, vd. 1981. "Etkin Bir Tarımsal Araştırma ve Yayım Modeli". *Türkiye II. Tarım Kongresi*: 513-530.
- Karagölge, Cahit. 1987. *Tarım Ekonomisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kazgan, Gülten. 2004. *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Konya, Didem. 2024. "Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Politikası (1923-1980)". Doktora Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Koraltürk, Murat. 2002. "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)". Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. *İçinde, Türkler* (s. 581-597). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kumaş, Nursal. 2024. "Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de 1966-1967 Yıllarında Tarım, Orman ve Hayvancılık Faaliyetleri". *10. Uluslararası Atatürk Kongresi*: 1885-1920.
- Özgüven, Ali. 1983. *Tarım Ekonomisi ve Politikası*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Pamuk, Şevket. 2015. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pekel, Erdoğan, Zeynel Cebeci. 1997. *Hayvancılık Organizasyonları*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Polatoğlu, Mehmet Gökhan. 2019. "Cumhuriyet Döneminde Hayvancılığın Sanayiye Tatbikine Bir Örnek: Merinos Yetiştiriciliği". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (100): 585-620.
- Polatoğlu, Mehmet Gökhan. 2020. *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Planlı Dönem Sanayileşme Faaliyetleri (1934-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tarımda 50. Yıl. 1973. Ankara: Er Ofset.
- Tekinsoy, Yunus Emre. 2020. "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçilik Politikaları". Ed. Mustafa Turan. *İçinde 95. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1918-1938) Cilt I* (s. 277-314). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tezel, Yahya Sezai. 2015. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tokgöz, Erdinç. 2011. "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler". Ed. Durmuş Yalçın, vd. *İçinde, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II* (s. 319-368). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Toprak, Metin. 2002. "Osmanlı'dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri". Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca. *İçinde, Türkler* (s. 598-614). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Türk Tarımı ve AET İle Entegrasyonu. 1970. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Yenal, Oktay. 2003. *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. İstanbul: Homer Kitapevi.

5. İnternet Kaynakları

- Bayat, Ali. Bitki koruma makineleri. <https://tarimmakinalari.cu.edu.tr/storage/Serdar%20%C3%B6ztekintekin%20ders%20notu/Tar%C4%B1msal%20Mekanizasyon%20bitki%20koruma>. Erişim tarihi: 26.08.2024.

[ORMAN ÜRÜNLERİ SANAYİİ \(agac-is.org\)](http://agac-is.org), Erişim Tarihi: 10.10.2024.

Eraslan, İsmail. 1973. "Türkiye'de Orman Amenajmanının Gelişimi ve Yeni Yönelimleri". *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 1-27. <https://doi.org/10.17099/jffiu.41561>

